

E T Ü T L E R

Erzurum Şehirleşmesi ve Gecekondu Problemi

Z. F. Fındıkoğlu

GİRİŞ

Son zamanlarda yeni bir İktimaiyat dalının az zamanda kendi kültürel ölçümüz nisbetinde gelişmesi vakıası ile karşılaşılıyor:

Türk Şehir Sosyolojisi.

Bir bakıma sosyal ilimlerin mevcut olduğu günlerden beri şehir sosyolojisi, onunla beraber köy sosyolojisi de vardır. Birkaç sene evvel İktisat Fakültesi sosyoloji öğretimine yardım etmek üzere davet edilen Harvard Sosyoloji Profesörlerinden C. C. Zimmerman tanınmış Müslüman Tarihçisi İbn-i Haldun'u köy ve şehir sosyolojilerinin de ilk kurucusu olarak selâmlamış ve meşhur «Mukaddime» nin bu konu ile alâkalı fasıllarının İngilizcesini neşretmiştir.

Bununla beraber XX. asırda hızlı şehirleşme hareketlerinin doğurduğu modern köy ve şehir sosyolojilerinin ayrı hususiyetlerinin bulunduğu şüphesizdir. Sanayileşmenin beraberinde getirdiği şehirleşme problemi, vakıa olarak değil, problem olarak nihayet asrımızla yaşıt sayılabilir. Yeni olan şey konu —yani köyden şehre akın, şehirleşme— değil, hâdisenin eski devirlerde mevcut olmıyan illiyeti —yani sanayileşme— dir.

1) Bk. Sorokin/Zimmerman/Galpin : A systematic book in rural sociology, 1929, Minneapolis, V. I-III.

Memleketimizde bu mânada şehir sosyolojisi, bildiklerimize göre, İkinci Dünya Harbi içinde ömrünün bir kısmını Türkiyede geçiren, Harbin neticelenmesi üzerine parçalanmış ve bölünmüş Almanya'nın Batı Berlin Belediye Reisi olan Prof. Reuter'in dikkati çeken bir araştırması ile başlamış sayılabilir¹. İkinci nümuneyi de yine aynı kaderin sevki ile Türkiyede yirmi yıla yakın bir zaman sosyoloji, şehircilik ve sosyal politika öğretiminde bulunmuş olan Prof. Kessler'in hem öğreticiliğinde hem de ilmî neşriyatında görüyoruz².

Her iki ecnebi ilim adamının hazırlanan bir zemin üzerinde beliren şehirleşme vakiasına dikkatimizi çekmeleri gayet tabii olarak iki çağır açmış bulunuyor. İki Üniversitemizin iki Fakültesi bu çağırılara sahne olmuş, Ankarada Siyasî İlimler, İstanbulda İktisat Fakültelerinde yeni bir anane kurulmuştur. Yeni Devlet Merkezinde adı zikredilen Fakülte «İskân ve Şehircilik Enstitüsü», eski Devlet Merkezinde ise 1934 de Edebiyat Fakültesinden Hukuka, daha sonra 1937 de yeni kurulmuş İktisat Fakültesine «İktisat» kelimesinin eklenmesi ile nakledilen ve 1916 da kurucusu Ziya Gökalp olan İçtimaiyat Enstitüsü, bu yeni Sosyoloji dalının gelişmesine yardım etmeğe başlamışlardır³. Bilhassa 1950 de Milletlerarası Sosyoloji Cemiyeti'nin İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsünün himayesinde «Şehir Sosyolojisi İstanbul Semineri» tertip eylemesi alâkayı daha da artırmıştır. Bu arada İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Kürsüsü, İstanbul'un iki Üniversitesi arasında Şehircilik konusu etrafında bir işbirliği yapılmasına rehberlik etmiş, kısa bir zaman sonra Şehircilik Enstitüsü'nü kurmuş, ayrıca Türkiye çapında bir araştırma or-

1a) Bk. E. Reuter : Şehirlerimizin nüfus gelişmesi, 1946, S. B. Fakültesi Dergisi, C. I.

2) Bk. Kessler : Şehirlerin içtimai çehresi, 1934 (İst. Belediyesi yayını olan bu risale, İktisat Fakültesinin kuruluşu sırasında G. Kesslerin çeşitli meşguliyet mevzularını bir araya toplayan fazlasıyla çok yönlü bir kürsünün öğretim konularıyla alâkadır. Dış ismi «Sosyoloji ve Sosyal Siyaset» olan bu kürsü hakikatte «Sosyoloji - Metodoloji - Sosyal Siyaset - Komün Bilgisi ve Şehircilik - Kooperatifçilik», disiplinlerini ihtiva ediyordu. Sonraları Profesörün Almanya'ya dönüşünde bu çok yönlü kürsü (Sosyoloji - Metodoloji) ve (Sosyal Siyaset) olarak ikiye ayrılmıştır. Prof. Kessler'in şehirleşme ve neticeleriyle alâkalı neşriyatı bu konular içinde yer alır.

3) Bu iki Fakülte yanında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin Coğrafya Bölümünün de gerek Üniversite içi, gerek Üniversite dışı (Türk Coğrafya Kurumu) araştırmalarını, keza Erzurum - Atatürk Üniversitesi Sosyoloji bölümünün Erzurum şehir ve köyleri ile ilgili neşriyatını eklemek gerek.

ganı vücade getirmiş, memleketimizin şehir ve netice olarak köy sosyolojileri ile alâkalı mensuplarını işbirliğine davet etmiştir.

Mustafa Kemal'in 1937 lerde Van çevresinde hayalini kurduğu Doğu Üniversitesi, gel zaman, git zaman 1958 de Erzurumda gerçekleşirken birkaç sene sonra 1963 de beni «Erzurum Şehirleşmesi ve başlıca sosyolojik problemleri» hakkında bir konferans vermeğe davet etmesi Türkiyenin en eski ve yeni iki Üniversitesi arasında Şehir Sosyolojisi yönünden bir işbirliğine yol açmıştır. O tarihlerde Erzurum'da yerinde yapılan müşahedeler Erzurum'un 1965 sayımına göre nüfusu 100,000 i aşan bir şehir durumuna girdiğini, üstelik Türkiyenin *Gecekondu* denen iskân tarzına, hattâ müessesesine sahip on şehri arasında sayıldığını göstermiş, böylece iki mevzu, birbiri arkası sıra kendisini İstanbuldan gelen bir müşahide adetâ telkin etmiştir. Araştırmamızın iki Bölümünden biri Erzurum'un Şehirleşmesi ile, diğeri aynı beldenin şehirleşmesini bozan ve tedbir bekliyen Gecekondu'larına hasredilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

— I. —

ŞEHRİN TARİHÇESİ

Bugünkü Erzurum şehrinin tarihi bilindiği gibi Selçuk ve Bizans ordularının 1048 de Arzen'de, kısa bir müddet sonra da Pasin Ovasındaki Türk zaferile neticelenen karşılaşmalarına bağlanmaktadır. Nihayet 1071 Malazgirt Muharebesi Doğu Anadolu'nun Türk hâkimiyetine girmesi için kat'î bir başlangıç teşkil etmiştir⁴. Bölge fe-

4) Mamafih Erzurum'un ve Bölgenin Türklerle alâkasının çok gerilere giden tarihlerde başladığı anlaşılıyor. Yeni Erzurum Üniversitesinin Tarih Ö. Ü. olan ve çevrenin tarihi üzerindeki araştırmaları ile tanınan Dr. Kırzioğlu, bu alâkayı M. S. 300 lere kadar geri götürüyor. Esasen 1048 ve 1071 savaşlarında Bizans Ordularında Türklerin bulunduğu ötedenberi bilindiğine göre genç tarih âliminin bu görüşü müsbettir. Nitekim Güney Anadolu için de bu iddia, Lozan Konferansına Fransa'nın Kilikya etrafındaki emperyalist iddiaları, Konferansda müşavir olarak bulunan, kendisi «eser bırakmayan tarihçi» diye tanınan Ramazanoğlu Niyazi Bey'in çok dikkat çekici ilmi izahları ile reddedilmişti. (Bu Reddiye, bir risale halinde neşredilmiştir.) Dr. Kırzioğlu Fahreddin Beyin görüşü şimdiye kadar 1048 - 1071 lerle başlatılan bir telâkkinin düzeltilmesine hizmet edecektir. Atatürk Üniversitesinin X. yılı münasebetiyle 1968 de (Erzu-

tihden sonra bir Selçuk kolu olan Saltukoğullarına 1080 de bıraktıyor, 120 yıl kadar süren bu Beylik —yahut Meliklik— Ana Devlete, Selçukoğullarına intikal ediyor. Erzurumun küçük bir Müslüman - Türk Ortaçağ beldesi olması Saltuklar ile başlamış, kal'e, kule ve Ulucami'den sonra birkaç kümbet, Beyliğin Konya'ya bağlanmasından sonraki imar faaliyetinin eserleriyle daha da zenginleşmiştir. Çifte Minare Medresesi bu devrin dinî ve ilmî mimarisinin ayakta duran ve Türk Erzurum'un âdeta sembolü olan muhteşem bir âbidedir⁵.

XIII. asırdaki Moğol istilâsı sonunda Türkleşmiş bir Moğol kolu sayılan İhanoğulları devrinde Saltuklar ve Selçuklar zamanının umran hareketi Yakutiye, Ahmediye Medreseleri ile devam etmiş, ancak 1450 den sonra Karakoyunlular, Akkoyunlular, Celayirliler... arasındaki el değiştirmeler yüzünden şehir tahribata uğramış, Sünnî - Şiî mücadeleleri halkın huzurunu kaçırmış, «Hicret» lere meydan vermiştir. Bu duruma 1512 de Yavuz Şultan Selim son vererek, ilk Osmanlı Valisi Ferhat Paşa ile şehir yeni bir inkişaf devresine girecektir.

— .II. —

XIX. ASIRDA MOSKOF İSTİLÂLARI

Arada geçen üç asırlık bir zamanı atıyarak XIX. asrın ilk çeyreği sonlarına bakacak olursak, Tanzimatçıların dili ile «Türkistan-ı Kebîr» i müstemlekeleştirmekle meşgul İslav'ların «Türkistan-ı Sa-

rum'un milli tarih ve kültürümüzdeki yerine toplu bir bakış) konusu etrafında verdiği ufuk açıcı bir konferansının ana düşüncelerinden birini de bu görüş teşkil etmektedir. Konferans metni genişletilerek yakında Erzurum Üniversitesince neşredilecektir.

5) Erzurum tarihi hakkında bir hayli kaynak vardır. Bunlar içinde Prof. Mükrimin Halî'in «İslâm Ansiklopedisi» ndeki Erzurum Maddesi ile Abdürrahim Şerîf'in «Erzurum Tarihi» ni zikretmekle kahyoruz. Şehircilik yönünden Erzurum hakkında yazılmış ilk eser İller Bankasınca 1966 da neşredilen Erzurum şehrinin Analizi ile ilgili eseri, beldenin ürbaniizm ve fizik plânlama bakımından tasvirini ve yarınki Erzurum'un alacağı morfolojik yapının izahını yapmaktadır. Prof. Nusret Karasu'nun idaresinde neşredilen kollektif (Erzurum) adlı eserde eski ve yeni bütün kaynaklara ait bilgiler vardır: Verem Savaş Derneği yayımı, 1968, Ankara.

gîr» e musallat olma davranışları ile karşılaşırız⁶. Bu davranış 1828 - 1918 arasındaki 90 yıl içinde üç defa kendisini gösterecek, her üçü de beldenin şehirleşmesini büyük ölçüde geriletecektir.

1. — Birinci Rus istilâsı :

1828 - 1829 arasında cereyan eden bu hadise, 130,000 lik şehir 20,000 e indiriyor (Edirne anlaşması ile işgale son verilmiş, bir kısım Ermeniler Moskoflarla birlikte şehri terketmiştir.)

2. — İkinci Rus istilâsı :

1877 de başlayan Türk - Rus savaşı, Erzuruma vardığı zaman heybetli bir halk mukavemeti ile karşılaşmış, Aziziye tabyası önündeki halk şahlanışının tesirile şehre giremeyen düşman askeri, beldeyi muhasara etmekle kalmış ise de Ayastofanos muahedesi şartları icabı olarak 1878 de şehre girebilmiş, yedi aylık bir işgalden sonra çekilmiştir. 1829 dan sonra biraz kendini toplamış, bir tahmine göre 50,000 kadar nüfusa sahip olmuş ise de ikinci istilâ ve doğurduğu hicret'le beldenin beli yine bükülmüştür.

3. — Üçüncü Rus istilâsı :

Birinci Dünya Harbinin üçüncü yılında, 1916 da vaki olan bu istilâ, bilinen şekilde neticelenince Ruslar şehri, kendilerine istilâ rehberliği yapmış olan Ermenilere bırakmışlardır. 1878 - 1914 arasında, 1828 den önceki nüfusunu yeniden elde eden ve şehirleşmesini ilerletmiş olan şehir 12 Mart 1918 de 8500 kadar nüfuslu bir harabeye dönmüştür.

Gerek 1512 den önceki eldeğıştirmeler, gerek Diksiyonerlere ve Ansiklopedilere «Türk - Rus savaşları» diye geçmiş müstakil bir konu haline gelen istilâlar neticesinde Erzurum'un daima bir «Harabe» den «Şenlik» e dönüşü, her harp, istilâ ve işgalden —hattâ ilâve edelim: her zelzeleden— sonra ağır ağır kendini topladığı, şehrin tarihi ve sergüzeştları üzerinde duranlarca bir iskân ve şehirleşme mucizesi olarak tasvir edilmektedir.

Biraz önce Erzurum tarihi ile alakalı genç bir tarihçi'nin etraflı bir araştırmasının hülâsası olacak bir konuşmasından bahsetmiştik. Konuşucu'nun bu şehirleşme mucizesini nasıl bir coğrafi sosyoloji yönünden izaha çalıştığına ait paragrafa yer vermekten kendimizi alıkoyamıyoruz: «Doğu Anadolu'da sular Çoruh'la Karade-

6) Ali Suavi, Ziya Paşa ve Namık Kemal gibi muharrirler «Türkistan-ı Kebir» le, Orta Asya Türkistanını, «Türkistan-ı Sagır» ile de Türkiye'yi kastederler. Bk. Z. F. F. : Tanzimat'da içtimai hayat, 1949, «Tanzimat» adlı ve Maarif Vekâletince neşredilen kolektif eser, Sf. 619.

nize, Aras'la Hazer denizine, Karasu - Fırat'la Basra körfezine akan en yüksek yeri Erzurum yaylasıdır. 67 Vilâyetimiz içinde suları 3 ayrı denize akan tek Vilâyet Erzurum'dur. Selçuklar çağından kalma bir halk türküsünün başında, bölgenin bu hususiyeti şöyle anılıyor :

Yaylalar içinde Erzurum yayla,

Şehirler içinde Konya'dır Konya

Bu yüksek yaylanın merkezi olan Erzurum tarih boyunca birinci sınıf askerlik bölgesidir. Eskiden Sibir - Kafkaslar üzerinden gelen Kürk yolu ile Çin - Türkistan - İran'dan gelen İpek yolu, Hint - İran üzerinden geçen Baharat yolu gibi tarihî ticaret keravan yollarının Küçük Asya denen Anadolu'ya giriş kapısı üzerinde bulunması, Erzurum'un dünya Ansiklopedilerinde de hep *mühim bir ticarî ve askerî merkez* olarak tanınmasına sebep olmuştur. Bu coğrafî durum yüzünden sık sık istilâ ve isgallerde yıkılıp ıssızlaştığı halde, kısa zamanda şehrin yine büyük ve birinci sırada bir *Anadolu Belâdesi* olarak imar ve iskân ile kalkınıp canlandığını, tarih boyunca görmekteyiz...⁷».

Bu dikkat çekici tasvir ve izah, 50 yıl önce üçüncü Moskof - Ermeni tahribatının ve imha politikasının ekserisi ihtiyar, kadın ve çocuk olan 8500 nüfuslu Erzurumun neden ve ne gibi illetlerin tesirile 1965 sayımında Türkiyenin sayıları belli 100,000 lik şehirleri arasına girişini anlamaklığımıza hizmet etmektedir.

— .III. —

ŞEHİRLEŞME SOSYOLOJİSİNE YARDIMCI ŞEHİR SOSYOGRAFİLERİ

Erzurum'un Osmanlı devrine ait sosyografik yapıları, yerli ve ecnebi seyyahların tasvirleri, XIX. asırdan önceki şehrin umran ve

7) Bk. Kırzioğlu M. Fahreddin : Millî tarih ve kültürümüzde Erzurumun yeri, 1968, «Hür Söz» Gazetesi, Erzurum, (1968 Kasım nüshalarında neşredilmiş tefrika). Erzurum Kongresi Merkez Heyeti azasından eski Erzurum Milletvekili, Maarif İdaresinde hizmetlerle tanınmış muhterem Cevat Dursunoğlu'nun (Millî Mücadelede Erzurum) isimli değerli eserinin başlangıç kısmı da coğrafyacı bir şehirleşme telâkkisinden ilham almaktadır.

refahına ait sahifeleri oldukça çoktur. Yerli kaynaklar arasında Evliya Çelebi, ecnebi menba'lar arasında da Fleurian başta gelirler.

Şimdiye kadar Erzurum ve çevresile herhangi bir yönden alâkalı olanlar Seyahatnamelerden, gazete röportajlarında, hattâ edebî eserlerden faydalanmışlardır⁸. Meselâ bir zamanlar Erzurum Üniversitesinde Sanat Tarihi asistanı olan Dr. İhan Akçay konu ile alâkalı Garp neşriyatının hem bibliyografyasını, hem de tahlillerini tanıtmıştır⁹. Biz burada alâkalıların başvurmadıkları iki sosyografi ile yetineceğiz. Bunlardan biri XVIII. asır sonlarında yaşamış, küçük çapta bir ikinci Evliya Çelebi sayılabilecek bir Türk seyyahıdır: Ebu Bekir Feyzi. İkincisi Erzurum beldesini altüstededen 1916 Rus işgalinden ve 1918 Martına kadar devam eden Ermeni mezaliminden kurtulduktan on yıl sonraki Erzuruma ait olup bir Erzurum gazetesinde tefrika edilmiş bir röportajdır.

a. — 1828 Rus istilâsından önceki Erzurum :

Erzurum'un her harp, istilâ ve işgalden sonra derlenip toparlanmasının, az zamanda eski durumunu kazanmasının coğrafi vaziyeti ve münakale yollarının kavuşağında ve ticarî münasebetlerin yığınak noktasında bulunması ile izah edildiğine birkaç vesile ile işaret olunmuştur. Filhakika İslav ihtirasının Doğu Anadolu'ya musallat olmasından hemen önceki devrin olduğu kadar Moskof istilâları arasındaki devirlerin Erzurumu da Osmanlı İmparatorluğunun sayılı beldeleri arasında yer almış «Şenlik» bir şehirdir. Türk şehir sosyolojisi tarihinde görülen, ecnebi ve yerli seyyahlardan edinilmiş malzeme bu noktayı yetesiye aydınlatmaktadır.

XVIII. asrın ikinci yarısının küçük ölçüde bir Evliya Çelebisi olduğu anlaşılan ve hayatı hakkında biyografik bir bilgi edinemediğimiz Ebû Bekir Feyzi, XVIII. asra mal edilecek belde tasvirleri ile dikkati çekmektedir. Tek nüsha olduğunu sandığımız yazma *Seyahatname*'sinde Ebû Bekir Feyzi, «Devlet-i Âl-i Osman»ın bütün «eyalet»lerini Türk şehir sosyolojisi için faydalı olacak şekilde bi-

8) 1945 de Erzurum Lisesinde Edebiyat Muallimliği yapmış, sonradan Mebus ve Profesör olan şair ve muharrir Ahmet Hamdi Tanpınar'ın «Beş Şehir»indeki Erzurum Fıslı bu edebî eserler arasında zikredilmeğe değer.

9) Bk. İhan Akçay: XVII. Asırda Erzurum'un ticarî ve iktisadî hayatı, 1962, «Tarih Yolunda Erzurum» Dergisi, İstanbul, S. 13 - 14 ve S. 15 - 16. Erzurum gazetelerinden «Hür Söz»ün 1963 yılı boyunca tefrika suretile neşrettiği «Bir İngiliz Muharririnin kaleminden 1877 - 78 harbindeki Erzurum».

rer birer ele almış, Evliya tarzında, fakat kısa ve tafsilâtsiz tasvirlerle bize Osmanlı Rumeli ve Anadolu'sunu tanıtmıştır. Bu arada «Eyalet-i Erzurum» ü ele alan bu ikinci Evliya Çelebi XVIII. asır sonları Erzurumundan şöyle bahsetmektedir: «Tüccar hanlarında mecmu diyarın emtia-i nâdide-i fahire ve me'kûlat-i nadire-i müte-nevviyası mevcut ve mecma-i mal-i uz mâ ve mahall-i ticaret-i kübra ve kilîd-i diyar-ı İran olup beher yevm her taraftan kârübanlar gelüp ve gidüp... kalıçeler ve seyf ve esliha takımları ve bazı ekmişe ve kuşak... gibi nakl-i enva-i emtia ederler»¹⁰. Erzurum'un XVIII. asır sonlarına ait olan bu tasviri vesilesile Ebû Bekir Feyzi «Yirmibeşbin haneli bu şehri-î azîm» de «Reaya mahillat ve kilisaları, bir Yahudi mahalle ve Havrası»¹¹ bulunduğuna, «Erbab-i Maarifi kesîr» ve «Tüccar ve maldâri vefir» olduğuna işaret ederken «Reayasında da maldâr ve muteber keferen'in mevcudiyeti» nden bahsettikten sonra devam ediyor: «...Nümune-i Ka'be namında Mekke-i Mükerreminin aynı olan bir cami-i şerifi, derûn-ü şehirde cennet pınarı namile bir mâ-i leziz cari ve çeşme-hâyi firavanı, Hânîkahât ve hanât-i kebîre, hamamat-i kesîre, uyun-ü carîye, Bezistan, esvak-i müzeyyene ve ekmişe tezgâhları, Basmahaneler, kibar konakları, büyût-ü âliyesi, bir harap Mevlevihânesi... vardır... Ehvîn baha ile Gürcü cevârî ve gîlmanı bulunur. Gümrük ve cizyesi biner kiseyi mütecevazdır... Hadâik ve sebze ve esmarı ve engûru olmayıp hatabı her diyar-i baideden ve enva-i esmarı sair kazalardan gelmekle kurra'larında tezek ihrac ederler»¹². Erzurum'un XVIII. Asrını tedkik edecek çeşitli sosyal ilim mensupları için değerli bir kaynak olan «Hulasâ...», o devirde «Tezek» in yalnız köylerde kullanıldığına; şehrin mahrukât ihtiyacının «her diyardan gelen odun» la karşılandığını kaydetmektedir. Fakat müteakip asırlarda ve bugün şehrin de tezek kullandığı

10) Bk. Ebu Bekir Feyzi : Hülâsa-i Ahval-il Büldan fi Memalik-i Devlet-i Âli Osman, 1209 (1793), Prof. Mükrimin Halil'in şahsî kütüphanesi, Sf. 149. (Bu yazma eserin, Profesörün vefatından sonra kimin elinde bulunduğunu bilmiyoruz. Yazma eserin tek olması muhtemeldir. Hepsî 478 sahife ise de sonunun koparılmış olduğunu görmüştük. Merhumun bu yazmanın kendisinde emanet bulunduğunu, Elbistan ulemasından Hayatî Efendi Vakfına ait olduğunu söylemişti.)

11) Bk. Kz. Halbuki ne eski ve ne de yeni tarihî kaynaklar Erzurumda bir Yahudi cemaatinden bahsetmemektedirler. Hele bir «Havra»nın mevcudiyetine dair hiç bir işaret yoktur. Olsa olsa ticaretle ilgili bir Musevî zümreye ve ibadet mahallerine seyyahımız rastlamış olabilir.

12) Bk. Ebû Bekir Feyzi : A. g. e., Sf. 150.

bilindiğine göre arada refah seviyesinin düşmüş olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

İşte XVIII. asrın sonlarındaki 130,000 nüfuslu Erzurum'un daha çok ekonomik yönde tasviri. Birinci Rus istilâsı bu şehri altüst eden bir duruma sokacak, o tarihe kadar «Millet-i Hâkime» olan Türklerle bir kader birliği yapan, fakat Çarlık kapitalizminin telkinleri, Avrupa «Düvel-i Muazzama» sının emperyalist müdahaleleriyle azıtan Ermenileri Ereyvam'a götürecektir, ilerideki 1877, 1916 istilâlarında klavuz olarak yetiştirilecektir. Bu yetiştirme, asıl 1914 - 1918 harbi esnasında meş'um semeresini vermiş, 1916 - 18 arası Rus işgali ve onu takip eden Ermeni zulmü şehrin 1878 den sonra 20,000 den 60,000 e yükselmiş nüfusunu 1918 de 8500 e indirecektir.

b. — 1930 da Erzurum :

Erzurum'un coğrafi kaderi hükmünü yine icra etmeğe başlıyor ve belde yeniden şehirleşiyor. Cumhuriyet Türkiye'sinin 1927 de yapılan ilk modern sayımı Erzurum şehri için bize şu rakamı vermektedir : 30,801. 1918 Kurtuluşundan bu yana geçen 9 yıl içinde 8500 nüfusu artıran bu rakamın delâlet ettiği beldenin manzarasını bir mahallî gazete yazarı şöyle tasvir etmektedir :

— ... Yanmış, yıkılmış evler ve dükkânlardan arta kalan boş arsalar büyük bir yekûn teşkil ediyordu. İşgal yıllarının acısı henüz unutulmamış, muhaceretten dönenler ayrıldıkları anda bıraktıkları evlerinin yerinde taş yığınlarından başka birşey bulamamışlardır. Uzun harp yıllarının getirdiği yokluk her eve sinmiştir. Cumhuriyet'in X. yılında bile Erzurum bir türlü hâdiselerden silkinip, kendine gelememiş, biraz olsun maddeten nefes almak imkânına kavuşamamıştır... Şehir piyasasının ağırlık merkezini teşkil eden Kongre caddesinde, Taşmağazalarda birçok dükkân, mağaza boştu, içerisinde kiracı bulunanlar ise esnafa aitti... Taşmağazalarda tenekeciler, bakırcıların oturduğunu söylersem hata etmiş olmam.

— ... Batpazarı çifte minareler civarında idi. Cumhuriyet caddesinin Ulucamiden Doğuya doğru olan kısmı henüz açılmamıştı. Batpazarı hemen Ulucaminin bulunduğu kısımdan başlar, Çifteminarelerin etrafını çevirirdi.

— ... O günlerin esnafının gidişatı, çalışmalarını bugünkünden çok farklı idi. Bazı esnaf arasında çok sevilmiş, tanınmış şahsiyet sahibi Erzurumluların büyük nüfuzları vardı. Her meslek erbabının hürmet ettiği, adetâ sembol durumunda olan bu zatların hatıraları halâ yaşamaktadır.

— ... Otuz sene öncesinin mezkûr mahallelerinin hudutlarına gelince şu sınırlarla karşılaşılıyor. Şehrin doğusunda Karskapısı

civarında yeni yapılan bir kaç bina hariç hemen hemen hiç bir gelişme olmamıştır diyebiliriz. Şehrin bu semti belki de bir asır öncesi halini muhafaza etmektedir.

— ... Ağır Bakım Tamir Fabrikasının doğusundan başlıyan ve Topdağı semtinden o tarihlerde eser yoktu. Fabrikanın arka tarafı tamamen boş denecek bir durumda idi...

— ... Şehrin batısına gelince Muratpaşa mahallesinde halen mevcut olan Kitapçıların Talat beyin evi şehrin bu kısmındaki son evi idi. Daha aşağılarda (kuzeye doğru) mezkûr yerler daha içeriye kaymakta idi. Yukarı Mumcu mahallesinin en batısındaki evi Çaykara deresi içindeki bir evdi. Bu evde o zamanın namlı Jandarma Başçavuşlarından Mehmet Çavuş otururdu. İstanbul kapısı civarında ise fabrikatör Abdurrahim efendinin evi son evdi...

— ... Kuzeyde ise durum bütün yönlerden başka idi. Şehir mezbahası şimdiki Çavuşoğlu garajının bulunduğu yerde idi. Biraz doğuya gidilince binalar bugünkü demirciler çarşısına kadar uzanırdı ki burası şimdi de demirciler çarşısıdır...

— ... Güneyde Muratpaşa, Dere mahallelerinin hemen üzerinden geçerek Çırgır, Yukarı Yoncalık mahallelerine ulaşan ve devam eden yolun güneyinden yine mezkûr mahal yoktu¹³...

Yakın zamanlara kadar şehrin kendisi ziraat bir hüviyet taşımıştır. 1923 sonrası Erzurum, 1914 öncesi Erzurum'a nisbetle bu hüviyetini daha bariz çizgilerle göstermiştir. Cumhuriyetin X., hattâ XX. yıllarından önce şehir büyük bir köy nişanelerine sahipti. Bu noktada «Milletin Sesi» muharririni dinliyelim :

— ... ve o yıllarda şehirde hemen hemen her ailenin ziraatla, hayvancılıkla azçok bir ilgisi vardı. Her mahallede pek çok hayvan beslenirdi. Çiftçilikle uğraşanların sayısı bir hayli kabarıktı. Dere mahallesi, Yoncalık, Çırgır mahallelerinin sakinlerinin pek çoğu ziraatle uğraşırdı. Yiyecek, giyecek maddelerinde büyük bir ucuzluk mevcut olmakla beraber halkın satınalma gücü yoktu...

Çok sonraları Belediye, Şehir içindeki ahır ve «nahır» ları kenar mahalleler ötesine nakledebilmiş, Erzurumun trene kavuşmasından sonra da, mesken sahalarının değerlendirilmesinin de tesirile mahdut ziraat faaliyetlere kayıtsızlık başlamıştır. Esasen bu gibi mahdut faaliyetler ziraat ve istihlâk maddelerini karşılamaktan çok uzaktı. Gerçi Tortum - Oltu - Narman çevresi, Erzurumun yaş meyve ve sebze ihtiyacını binbir güçlükle kısmen tatmin etmiyor değildi. Lâkin 1914 harbi, istilâlar ve işgaller bu güçlükleri daha da artırmıştı :

13) Ek. Tefvik Remzi : Dünkü Erzurum, «Milletin Sesi» gazetesi, Erzurum, 1 - Ağustos - 1964 ve devamı.

— ... Bizler çocukluğumuzda portakal, muz, yaş incir, kereviz, karnabahar gibi meyve ve sebzelerin varlığını ancak mektep sıralarında kitaplardan, hocalarımızdan öğrendik, ancak yıllar sonra tren Erzurum'a geldikten sonra tadlarına bakmak nasip olmuştur.

Görülüyor ki bahis konusu olan şehrin kaderi Issız kalma ile Şenlenme arasında rakediyor. Bu raks esnasında 1927, 1935, 1945, 1955 sayımları şehrin kemmi yönünden geliştiğini, şehir nüfusunun 69,499 a yükseldiğini gösterirken Erzurum Ticaret Odası raporları da ticaret ve zanaat hayatının serpildiğini gösteriyor. Hattâ endüstriye doğru bir temayül de belirmektedir. Diğer memleket bölgeleri Devlet veya hususî teşebbüs sektörleri vasıtasıyla sanayileşme nimetlerinden faydalanırken Doğu bu nimetlerin bir kısmına sahip olmak şöyle dursun, şehrin ticarî burjuvazisini küçük ölçüde temsil eden tabaka Doğu'nun bu serhat şehrinde sermaye ve teşebbüs güçlerini Marmara ve Batı bölgelerine kaydırmakta, âdeta İtalya'nın güneyinden kuzeyine doğru akan servet ve sermayeyi hatırlatmaktadır ¹⁴.

Yeni Türkiyenin ilk kurtuluş hareketini temsil eden Erzurum Kongresine 1919 da sahne olan belde, artan şehir nüfusunu karşılayacak ticarî ve bilhassa —endüstriyel mânası ile anlaşılan— sınaî yatırım yokluğuna bir yeni sosyal meselenin eklendiğine şahit oluyor: Gecekondu mahallelerinin doğuşu. Şimdi araştırmamızın ikinci bölümü, Erzurumda bu problemin ortaya çıkışını takip edecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

ERZURUM'DA GECEKONDU MESELESİ

— I. —

HADİSENİN ORTAYA ÇIKIŞI

Her şeyden önce şunu söyleyelim ki Erzurum, geçmiş asırların *ıssızlaşma* devreleri arkası sıra çevresinden daima *şenlendirme* elemanları celbetmiş, vukua gelen insan akınlarını kendi barındırma imkânları ile kendi nüfusuna yedirmesini bilmıştır. Esasen şehir birkaç mahallenin iki katlı ve çatılı mahdut meskenleri dışında ik-

14) Bu hususta «Kooperasyon Sosyolojisi» isimli eserimizin VI. Faslına başvurulabilir.

limin gerektirdiği korunmayı temin edecek toprak damlı, çoğu yerde hayvan ahırlarının duvarlarına sığınmış «göz»lerden teşekkül eden evler yeni gelenleri de barındırabilmiştir. Az zaman sonra şehir bu muhacirleri massedecek, örf ve âdetlerde, lehçede ve davranışta başkalık gösterenleri çok geçmeden «Erzurumlulaştırarak», kuvvetli bir Türk halk kültürü, «Bar»ları, «Aşık kahveleri», «Cirit»leri... ile bu ameliyeyi kolaylaştıracaktır¹⁵.

Her ne kadar esaslı bir sanayileşme siyaseti Doğu bölgesini nimetlerinden yetesiye faydalandırmamış ise de Erzurum mukadder olan şehirleşmeden, halk ifadesile «Şenlik» kazanmadan mahrum kalmamış, nüfus artışı yanında çoğu ticarî, bir kısmı —artizanal mânada— sınaî işyerlerine kavuşmuştur¹⁶. Bu durumda gerek vilâyetin kendi kaza merkezi köylerinden, gerek diğer 13 kazadan ve çevrelerinden, gerekse «sahil»lerden vaki ferdî ve ailevî göçleri bir sosyal mesele olmaksızın yukarıda işaret ettiğimiz gibi bir iskân meselesine meydan vermiyecektir ve nitekim de vermemiştir. Zira 1945lerden önceki 1919 - 1945 devresinde dikkati çeken toplu bir akın ve neticesi olan bir gecekondulu hadisesi mevcut değildir^{15a}.

Hemen bütün Türkiye'ye, Türkiye'nin başlıca şehirlerine şamil olan gecekondulu tarzında barınak yapımı, Erzurumda da 1945 - 1950 arasında pek zayıf, fakat 1950 den sonra temposu artan bir hareket olarak görünmeğe başlıyor. Bu bakımdan Türkiye'nin bütününe ait bir gecekondulu araştırması içinde Erzurum, nüfusu 100.000'e yaklaşan, sonra bu sayıyı da aşan nüfusu ile yeri olacak şehirlerimizden biridir. 3000 i bulan gecekondularıyla *vaka* olarak belli başlı Türkiye şehirlerinde ortaya çıkan gecekonduculuk bir taraftan tedvin kadrosuna girerken öbür yandan kanun koyuculara araştırmacıları gecekondulu tarifi yapmağa sevk ediyor. İlk önce İstanbul'da, Kazlıçeşme'de kendini gösteren hareket dolayısıyla dikkati çekmiş ve kanun mevzuu olmağa başlamış, daha sonra diğer şehirler bu mevzuattan faydalanmıştır. Bu mevzuatın gayesi bir taraftan gecekondulu inşasını önlemeyi, mevcut olanlara yenilerinin katılmamasını temin et-

15) Bir çok müşahitler, konunun erbabı olan bazı Türk Dil ve Edebiyatı mensupları «Türkistan-ı Kebir»le «Türkistan-ı Sagır» arasında köprülük yapan «Erzurum - Kars - Ağrı - Ahlat» ünitesinin folklor zenginliğine işaret etmektedir. Bu işaretlerin sonuncusunu Dr. Kırzioğlu'nun Erzurum Üniversitesinin X. yılı konferansında görmekteyiz.

15a) 1919 ile başlayan Erzurum'a göç için Bk. Ahmet Halil : Erzurum'da Müşahedeler ve Tortum'da bir Cevlân, «Meslek», 1925, İstanbul, S. 35-36.

mek, öbür yandan mümkün olduğu takdirde mevzuata rağmen git-tikçe artan inşaatı yıktırmağa girişmek'den ibarettir.

Türk Kanun koyucusu bu durum karşısında 1948 den itibaren muhtelif tarihlerde çeşitli kanunlar tedvin etti. Bu tedvin hareketi-nin asıl saiki, yeni devlet merkezindeki mesken meselesini çözme, sanayilegen Ankaraya vaki nüfus akınını karşılamadır. Sonraları bü-tün Türkiyeye şamil mesken buhranını, gecekondu hareketini göz-önüne alan kanunlar birbirini takip edecektir. 5218 sayılı Kanununun —ki Ankarada en az bir sene oturmuş olanlara Belediyece arsa te-minini hedef ediniyor— arkası sıra 5228, 5656, 6188 sayılı Kanunla neşrolunuyor. Hemen hepsi belediyelere gecekonduları önleme gibi menfi, arsa dağıtımı ve sosyal mesken inşası, muhtaç ailelere kira-lama, fertlere veya kooperatiflere yapı kolaylıkları temin etme gibi müsbet hedefleri takip eden bu kanunların yerine 6188 sayılı (Bina yapımını teşvik ve izinsiz yapılan inşaatı kaldırma) Kanunu geçi-yor. 1966 Türkiyesinde de yeni bir kanun projesi üzerinde durulmuş ve kanunlaşmıştır. Bütün bu menfi, müsbet hedefli kanunların Er-zurumda ne gibi tatbikata meydan verdiğini araştırmak ayrı bir ko-nu teşkil etmektedir.

Gecekondu ile alâkalı kanunlar bir taraftan çıkarıla dururken, öte yandan da nazarı sahada gecekondu tarifleri denenmiştir. Biz bu-rada biri resmî, öteki şahsî iki tarife sadece işaret ile kalacağız. Res-mî olan tarif 1962 de İmar ve İskân Bakanlığınca teşkil edilen bir Gecekondu Komisyonunun tesbit ettiği tariftir :

Gecekondu, gecekonducuya ait olmayan yerde imâl mevzuatı-na aykırı, gayri sıhhi ve gayri fennî olarak alelacele yapılmış olan bınaktır.

İkinci tarifi, Erzurum lisesini ve Mülkiyeyi bitirdikten sonra 1963 de Üsküdar Kaymakamlığını ifa eden, şimdi Kars Valisi bu-lunan Münir Güney Beyin Üsküdar Kaymakamlığı esnasında İstan-bul Üniversitesinin daveti üzerine «Üsküdar Gecekonduları» hakkın-da verdiği ve gecekondu literatürümüzde değerli bir yer işgal eden konferansından alıyoruz :

Gecekondu, başkasına ait bir arasa üzerine, sahibinin muva-fakati alınmadan ve resmî makamların izni olmadan yapılan her-hangi bir bınadır¹⁶.

16) Bk. Münir Güney : «Sosyoloji Konferansları», Kitap 4, 1964, Sf. 31, İktisat Fakültesi yayını.

Başka araştırmacılar, başka kelimelerle ve cümlelerle ayrı tarifler teklif etmiş olabilirler. Fakat «akıl için tarik birdir» sözünü hatırlatacak bu gibi tariflerden biz bu iki nümuneyi zikretmekle kalıyoruz. Görülüyor ki her iki tarif —şüphesiz diğerleri de— hadisenin karakterlerini tesbit etmektedir. Birincide fazla olarak *alolacelecilik* ve *barınak olma* gibi gecekonduyu yapıyı «geceleri gizlice konduurma», mesken değil, «barınak» ve «sığınak» olma gibi vasıfları gözönüne alınmış, Belediye kanunlarındaki «gayri sıhhi», «gayri fenni» taraflara dahi işaret olunmuştur. İkinci tarif hukukî durumla ilgili tarafları tesbit ile yetinmektedir. Esasen II. Cihan Harbi sonu dünyasının her tarafında beliren müşterek «gecekonduyu» hareketine başka memleketlerde takılan isimlerde de Türk dilinin *gecekonduyu* tâbirindeki belirtici aydınlığa benzer taraflar görülmektedir¹⁷.

Hemen söyleyelim ki bu gibi tariflerle ne gecekonduyu yapıyı önleme, ne de mevzuata aykırı olanları yıkmaya hedeflerine kanun koyucunun istediği şekilde varılamamıştır. Bu muvaffakiyetsizliğin sebepleri arasında :

1 — Köylerde nüfus artışının hızlanması, bu nüfusun köylerde ve çevrelerinde barınmasını temin eden bir mesken siyasetinin ve endişesinin yokluğu;

18) Meselâ İngilizcedeki *slum* Türkçeye bazan «teneke mahallesi» diye tercüme edilmektedir. Fransızcada «Champignon - Mantar» kelimesi «Maison - Ev» ile birleştiriliyor; *Maison - Champignon*. Böylece âfî olarak biten bir yabancı nebat adı kullanılmakta. Bir de demir, sac ve odundan mamûl varil gibi, fıçı gibi kaplara verilen «Bidon» kelimesi de «ville - şehir» ile birleştiriliyor: *Bidon - Ville*. Hülâsa gecekondular, her memlekette fakir halk, köyden ve kırdan şehre gelen köylülerce acele yapılmış yapı işi olduğu için olmalıdır ki her halk kendi dilinin «dehâ» sına göre bu «izinsiz», «acele» yapılmış «barınak»ları isimlendirmekte, bu isimler sonradan resmî dile, yüksek kültür lisanına dahi girmektedir. Türkçede «gecekonduyu» tâbiri önceleri 1948 - 1950 lerde İstanbulda kullanılmış ve buradan etrafa yayılmış görünüyorsa da gecekonduyu yapıcılarının bütün Türkiyenin dört köşesinden büyük şehirlere akın ettiğine göre şu veya bu şehre mal edilmekten ziyade tabii kelime beraberliği kaidesine uygun tam bir halk icadı sayılmağa değer. Bu mürekkep kelimenin mecazî olarak hazırlıksız, rastgele kurulmuş müesseseler için de kullanıldığına işaret edelim. Meselâ henüz Teşkilât Kanunu bulunmayan acele kurulmuş bir bakanlık, yahut henüz öğretim heyeti tam olmayan bir Üniversite mizah dilince bir vakitler «Gecekonduyu» diye tavsif edilmiş, meselâ merhum Prof. Neş'et Ömer tarafından Ankaradaki ikinci Tıp Fakültemiz bu tâbirle vasıflandırılmış, Erzurum Üniversitesinin 1958 deki açılışı vesilesiyle de bazı İstanbul gazetelerinin yazarlarıncaya kullanılmıştı. Sonraki gelişmeler bu mizahî ifadelerin uzağı görme unsurdan mahrum olduğunu göstermiştir.

2 — Şehirlerde ticarî ve sınaî gelişmenin 1950 öncesi devreye göre nisbeten genişlemesi ve bu genişlemenin aşırı bir kazançla yol açtığı yolunda şehirlerden köylere doğru hikâye ve rivayetlerin intikali;

3 — Şehirlerin beledi ve umumî bir şehir plânlamasına sahip olmamaları, şehir içinde ve civarında gelişi güzel yapılan inşaat işi ile alâkalı herhangi bir tedbir cihazının bulunmaması... ilh.

gibi illetler ileri sürülebilir. Nitekim 1950 - 1967 arasında hâdise ile meşgul resmî makamlar, araştırmacılar, fıkraçı, baş makaleci ve röportajcı muharrirler, bunların yazdıklarına in'ikâs eden, çoğu resmî toplantılarda beliren halk efkârı, bazı ilim müesseselerince yapılan araştırmalar, gecekondu hareketinin zuhuru bahis konusu olduğu zaman hep bu çeşit sebepler üzerinde durmuşlardır¹⁸.

— .II. —

TAKİBEDİLEN ARAŞTIRMA TEKNİĞİ VE TATBİKATI

Erzurum gecekonduları hakkında yaptığımız ilk araştırmanın tekniği, son zamanlarda bazı ürbaniistlerimiz ve sosyologlarımız tarafından kullanılan etraflı bir anket metodundan ziyade yerinde kısa bir müddet esnasında yapılmış, basit bir müşahedeye, mahallî gazetelerden kesilmiş haber ve malumata, maddeleri çok az ve eksik bir anket yöntemine dayanmaktadır. Gerek araştırmacının, gerek ona değerli yardımlarda bulunan çalışma ekibinin sayılı günler esnasında araştırma yerinde bulunabilmeleri de araştırmanın metodik yönden farkedilecek noksanlarını belki mazur gösterecektir. Bu ilk denemenin arkası sıra yapılacak denemelere bir kusurlu başlangıç olması da faydalı sayılabilir.

Erzurum gecekonduları için yapılan bu ilk araştırmada pek basit bir usûl kullanılmıştır. Bu araştırmada meskenin 1) sıra numarası, 2) gecekondu oturan ailenin başı, 3) mahalle ismi, 4) mesken numarası gibi sosyal tarafı olmayan sualler yanında :

- 1) Gecekondu sakininin Erzuruma nereden geldiği,
- 2) Aile topluluğunun nüfusu,
- 3) Bu nüfusta çalışanların sayısı,

18) İstanbul Üniversitesi Gazetecilik Enstitüsü Anket ve Araştırma Merkezi. Türkiye gazetelerinde yazılmış gecekondu ile alâkalı yazıları, fıkraları, karikatürleri, fotoğrafları toplamaktadır.

- 4) İş yeri,
- 5) İşin nevi,
- 6) Mülkiyet ve kiraya verme durumu,
- 7) Menşe' yeri ile alâka derecesi,

gibi gecekondü tetkikleri için mühim olan sosyal hususlar bulunmaktadır. Şüphesiz bunlardan her biri veya bazıları kendi aralarında başkalklar gösterecektir. Meselâ iş yeri bahsinde :

- a) Devlet sektöründe,
- b) Hususî sektörde,
- c) Yurt dışında,
- d) Dağınık serbest işlerde,

çalışanlar akla gelebilir. Mülkiyet hususunda :

- a) Gecekondunun asıl yaptıranı ve sahibi olanlar,
- b) » sahibi olmayıp kira ile oturanlar,
- c) » sahibi olup tamamını, yahut bir veya iki gözünü kiraya verenler...

Keza Erzurum gecekondü mahallelerine nerelerden geldiği :

- a) Şehrin yerlisi,
- b) Vilâyet merkezine bağlı köylerden,
- c) Kaza merkezlerinden,
- d) Kazaların köylerinden,

**Araştırma Ekiplerinin işledikleri Anket varakalarından
birinin doldurulmuş nümunesi**

1 — Cetvel sıra No.	:	1376
2 — Adı Soyadı	:	Faruk Tuğay
3 — Mahallesi	:	Yeğenağa
4 — Sokağı	:	Cirit
5 — Hane No.	:	8
6 — Nereden geldiği	:	Yerli
7 — Nüfus adedi	:	7
8 — Nüfusunun çalışan kısmı	:	1
9 — İş yerleri	:	Seyyar
10 — Meslekleri	:	İşçi
11 — Kiraya verip vermediği	:	Yok
12 — Geldikleri yerle alâkaları kesilmiş mi?	:	Yok
13 — Geldikleri yerde akraba ana babaları varmı?	:	Kardeşlerinin bulunduğu
14 — Okuyan çocuk sayısı	:	Yok

- e) Diğer bölge ve vilâyetlerden,
f) Türkiye dışından,

gibi sualler vasıtası ile sorulmuştur.

Şimdi Erzurum gecekondu mahallelerindeki soruşturma neticelerini her mahalleye göre ayrı ayrı gösteriyoruz¹⁹.

Başlıca 8 gecekondu mahallesinde yapılan anketlerin suallerine alınan cevaplar Tabloların muhtevasını teşkil etmektedir.

I. Tablo

Her Mahallenin nüfusu, faal olan ve olmayanların Mahalle halkına nisbetleri

Mahalle No.	Mahalle Nüfusu	G. Sayısı	Çalışan	Çalışan %
I	1955	366	365	18,7
II	555	98	107	20,0
III	2432	436	486	19,9
IV	3020	616	621	20,5
V	1300	274	250	19,3
VI	2534	420	458	18,0
VII	1870	341	364	19,4
VIII	498	88	92	18,4
	14,164	2,631	2,743	

19) Bu denemenin yardımcıları önce resmî müesseselerdir: başta Belediye Reisi Nalbantoğlu, Sekreteri Nail Okçu ile Gecekondu Bürosu amiri İ. Dincer olmak üzere Erzurum Belediyesi, Erzurum gecekondualarının bulunduğu mahallelerin Emniyet Komserlikleri. Bunun yanında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinde bu sene öğrenimlerini bitiren Erzurum Lisesi mezunu talebeler: M. Kemal Fındos, Zekâi Yılmaz, Gürman Öcal, Kemal Bağ, Yenal Öncer. Bu araştırmacılar 7 ekip teşkil etmişler, gecekondu mahallelerine ait anket varakalarını aralarında dağıtmışlardır. Bütün bu yardımcı, resmî ve hususî ilgililere İhtimaiyat Enstitüsü namına ve kendi adıma teşekkür ederim. Bu arada bazı resmî bilgileri temin eden, anketlerden Tabloları çıkarıp teksir eden İktisat Fakültesi Sosyoloji Doçenti Dr. A. Kurtkana, Erzurum Üniversitesi Sosyoloji Doçenti Dr. O. Türkdöğân'la asistanı Selahaddin Güllülü'ye teşekkür borçluyuz.

II. Tablo

Her Mahallede gecekondü sahiplerinin gecekondularında kiracı olarak oturanlara nisbetleri

Mahalle No.	G. Sayısı	Kiralayıcı
I	361	—
II	98	12
III	397	21
IV	531	17
V	251	23
VI	418	68
VII	298	5
VIII	88	—

III. Tablo

Faal nüfusun 1) Devlet sektöründe, 2) Hususi sektörde, 3) Serbest mesleklerde, 4) İşsiz, 5) Muhtelif ve meçhul kategorilerine dağılımı

Mahalle No.	Devlet Sektörü	Hususi Sektör	Serbest Meslek	İşsiz	Muhtelif
I	75	48	242	2	21
II	33	5	53	4	12
III	33	241	210	—	2
IV	38	184	373	2	27
V	62	24	150	1	13
VI	141	62	171	14	78
VII	49	106	149	2	36
VIII	9	48	19	—	4
	440	718	1367	25	193

IV. Tablo

14,164 nüfusun geldikleri yerleri 1) Şehir içi, 2) Merkez köyleri, 3) Kazalar, 4) Kaza köyleri, 5) Başka şehirler yönünden belirlenmesi

Mahalle No.	Şehrin Yerlisi	Merkez Köyleri	Kazalar	Kaza Köyleri	Başka Şehirler
I	165	18	22	28	33
II	70	18	3	6	1
III	58	130	84	142	22
IV	173	45	66	231	36
VI	55	28	93	174	70
VII	549	265	114	823	119
VIII	36	5	26	1	19

V. Tablo

Geldikleri yerle alâkanın kesilmesi veya muhafazası

<i>Mahalle No.</i>	<i>Şehrin yerlisi</i>	<i>Kesilmiş</i>	<i>Kesilmemiş</i>
II	70	12	16
V	50	195	29

Bu tablo'larda görüldüğü gibi çalışan nüfusun gecekondu oturan nüfusa nisbeti % 18 - 20 arasında değişmekte, gayrifaal müstehlik çokluğu dikkati çekmektedir. Faal olmayan nüfusun aile reisinin gelirin menfi yönden bir tazyiki mevcuttur. Bu durumda gelir ancak istihlâke yöneliyor ve marjinal tasarruf meyli son derece düşük bulunuyor. Bu durum, yani tasarruf meylinin düşük bulunması sağlık, terbiye, öğrenim gibi faktörlere gereken ehemmiyetin verilmesini önlemektedir. Nüfusun yapısı bakımından genç nüfusun çokluğu dikkati çekmektedir. Bu çokluk doğum nisbetinin yüksek bulunmasından ileri gelebilir. Kiracı sayısının yok denecek derecede az oluşu ve mülk sahiplerinin çokluğu memnuniyet vericidir. Serbest meslek erbabının, Devlet sektöründe çalışanlara nisbetle çokluğu da dikkati davet etmektedir.

Gecekonduların geldikleri yer hususunda şehrin yerlisi, yani Erzurum içinden olanların I., IV., VII. ve VIII. mahallelerde ezici bir ekseriyet göstermesi bu grubun gecekonduculuk zuhurunda önce şehirde nasıl yaşadıkları sorulmağa değer. Eğer II. Tabloda gecekondu kiraya verenlerin sayısı kabarık olsaydı bunların ticarî maksatlarla hareket ettiklerine hükmedilebilirdi. Belki de pedersahlık arzeden ailelerden ayrılan ve şehrin alt tabakası mensubu olan genç kuşaklar ayrı yuvalar kurmak temayülünü beslemişlerdir. Bu nokta ancak aile monografileriyle aydınlanabilir. Esasen yukarıdaki Tablo tefsirleri ancak monografik bir metodun etrafı tatbikatı ile tam bir aydınlığa kavuşabilir. Anketin Geldikleri yerle ilişkisi kesilenler maddesi, anketçilerce doldurulamamış, her nedense sorulara cevap alınamamış, yalnız II. ve V. mahallelerden bu sayılar elde edilebilmiştir.

— .III. —

ERZURUM BELEDİYESİNİN GAYRET VE
MÜCADELELERİ

İmar ve İskân Bakanlığı, Gecekondu semtleri bulunan şehirlerimizimizin Belediye Reislerini Ankara'da 1964 Temmuzunda bir toplantıya davet etmişti. Erzurum Belediyesince birkaç ay önce Ankara toplantısı için hazırlanan rapor, meselesini iyi bilen bir Belediye'nin varlığını göstermektedir. 1966 da çıkarılacak Tasfiye ve Önleme Kanununun bazı esaslarını da ihtiva eden bu raporun bir kısmını buraya geçirmekte fayda buluyoruz ²⁰.

Gecekondu işinin hemen ele alınmasında meydana gelecek faydalar, Rapora göre şunlardır :

1 — Şehircilik Bakımından :

Şehrin yollar ve binaları bir nizam ve intizam içerisine girecek, bugün olduğu gibi karma karışık durum önlenecek, köyden daha geri olan çirkin gecekondu manzaraları kalkacaktır.

2 — Belediye Bütçesi Bakımından :

Gecekondu sahipleri yalancı şahit vesaire ile gayrimenkullerini tescile kalkışmaktadırlar. Tescil etmeseler dahi istimlâk halinde sadece yol açmak düşünülürse enkazının bedelini ödemek zarureti doğacaktır. Bu, Belediye bütçesinden sebepsiz olarak çıkan ve heba olan bir masraftır. Şimdiden tedbir alınırsa önlenir. Diğer taraftan birbirine girift olan binalar normal parselasyona sokulmak için yine hiç olmazsa enkazının istimlâki icabeder. Buralara verilen para da fuzulî bir ödeme olacaktır.

3 — Yol Bakımından :

Stabilize ve boş bir arazide yapılan yol ile binaların sökülmesinden sonra arsalar üzerinde yapılan yollar farklıdır. Zemin muhtelif temellerle dolu olacağından, yol baskısı her tarafta aynı bulunacağından masraflı olacağı gibi zaman zaman çökmelerle ve yeni

20) Bk. Gecekondularla ilgili Belediye raporu, «Aziziye» Gazetesi, Erzurum: 15-5-1964.

tamirlere girmek zarureti hasıl olacak, devamlı bir masraf gerekecektir.

4 — Zarar Bakımından :

Bu vatandaşların % 90 ı gece yapı yaptığundan ve yapıyı acelelikle bitirme durumunda olduğundan itinalı yapmamakta, çabuk yıkılmasına ve tez tamirat yaptırmasına sebep olmakta, bu halde de fuzulî masraf yapmak zaruretinde kalınmakta, zaten fakir olan bu şahısları daha kötü duruma düşürmekte, hele lüzumsuz olarak inşaat ânındaki harcamalar da düşünülürse maddî durumlarının hiç yoktan sarsılmakta olduğu müşahade edilmektedir. Bu şahısların ikinci bir zararları da yerlerinin istikbalde yol vesaire için ellerinden alınması ile meydana gelecektir.

5 — Huzur Bakımından :

İnsanların dünyada arzu ettikleri tek şey huzur içerisinde yaşamaktır. Bu husus ancak sağlam ve mülkiyeti kendisine ait bir binada korkusuz olarak ikamet etmekle elde edilir. Huzurun şartlarından en mühimi budur. Halbuki gecekondu sahipleri binanın yapılışından ve hattâ ihzaratından itibaren devamlı bir huzursuzluk içerisindeyler. Bugün yıkılacak, yarın yıkılacak korkusu kendilerini huzursuz ettiği gibi yıkılma tehlikeleri de diğer bir huzursuzluğu devam ettirmektedir. İşte bu noktada gecekondu'lulara huzur vermenin tek şartı kendilerine tapu ile tahsis edilen ve mülkiyeti verilen bir parselde bina yapmalarını teminden ibarettir.

6 — Beledî Vazifelerin Yapılması Bakımından :

Belediyenin vazifesi belde halkının sıhhat, selâmet ve emniyetini temin edecek tedbirler almak, tesisler yapmaktır. Beldenin kenarlarında gayri sıhhi, gayri fennî şekilde belde halkının büyük bir kısmının gecekondualarda yaşamasına aldırış etmeden ve bu durumun daha da genişlemesini önliyecek tedbir almadan şehrin merkezindeki parke yolu kaldırıp yerine asfalt yol yapmak, iyi bir Belediyecilik faaliyeti telâkki edilmese gerektir. Bu gibi tedbirler yalnız gecekondu sakinlerini değil, bütün belde halkının heyeti umumiyesinin gönlünü kazanma neticesini doğuracaktır.

7 — Ahlâkî Bakımdan :

Bu mıntikalarda halkın fakir olması ve yaşayış tarzının da ezici bulunması kendilerinde gayri ahlâkî durumların peyda olmasına

yol açabilir. Bu itibarla durumun düzenlenmesi yolundaki gayretler, bu gibi tehlikeleri önliyecektir.

Gecekondu Türkiye şehirleri arasında yer alan Erzurum'un bu yönden durumunu, eksik olduğunu ve derinliğine yapılmadığını bildiğimiz bu monografi ile belirtmeğe çalıştıktan sonra en son durumu —ki 1967 başına aittir— bir rapordan yaptığımız bazı nakillerle gösterebiliriz.

Rapor 1967 başlarında 14,750 nüfusun bulunduğu 3000 gecekondu nun mevcudiyetini kaydettikten sonra yapılmış, yapılmakta olan ve yapılacak islah icraatını şöylece sıralamaktadır :

1 — İmar ve İskân Bakanlığınca gecekondu önleme, iyileştirme ve tatbikat bölgesi olarak kabul edilen ve 1200 gecekondu olan Dağ mahallesine ait mevzii İmar Plânında meskûn olmayan kısımda ki 200 m² lik 500 adet boş arsalar m² si 7,50 liradan evsiz vatandaşlara kur'a usulü ile 22/8/1966 tarihinde tevzi edilmiştir. Gerekli muameleleri ikmal edilerek bedelleri olan ilk taksitleri Emlâk Kredi Bankasında fon teşkil edilmek suretiyle toplanmış bulunmaktadır.

2 — İmar ve İskân Bakanlığınca tahsis edilecek fonlardan kredi verilme suretiyle 1967 yılında meskenlerin inşaatı cihetine gidilecektir.

3 — Gecekondu bölgesi olan Dağ mahallesi mevzii İmar Plânı tatbikatı olarak meskûn kısımda yollara isabet eden 380 gecekondu sakinine yine kredi verilme suretiyle tahsis edilecek arsalar dan meskenlerini yaptıktan sonra ana ve tali yolların açılması cihetine gidilecektir. Adı geçen yollar açıldıktan sonra adalar içerisinde bulunan gecekondu parsellere uygun bir şekilde islah edilerek gerekli âmme tahsisleri olan Elektrik, Su, Kanalizasyon ve yolların geri kalan diğer kısımlarının da parke yapılma işi bu suretle tamamlanmış olacaktır.

4 — Mevcut gecekonduların islahı bahis konusu olduğuna göre gecekondu bölgelerinin islahı İmar Plânı ve 775 sayılı kanunun 20. maddesi gereğince yapılacak programa göre İmar ve İskân Bakanlığının tasdikinden sonra yapılacaktır.

5 — 1966 yılı Martında vukua gelen zelzelede zarar gören gecekonduların sayısı 210 olup bunların sahiplerine tamir müsaadesi verilmiş, yapılan tamirat zelzeleden iki ay sonra bitirilmiştir.

6 — Erzurum gecekondu mahallelerinin en ehemmiyetlisi olan Dağ mahallesi —ki Kavak mahallesi olarak da tanınır— için iki ilkökul inşası kararlaştırılmıştır. Birincisi için İmar Plânında gösterilen Maarif Müdürlüğüne yapılmasına karar verilen ilkökul üzerine isabet eden gecekondu mahallinde tesbit edilmiş, sakinlerine 6/5/1966 günü Noter vasıtası ile yine aynı mevkiide bulunan boş parsellerden kur'a usulü ile tevziatı yapılarak kendilerine tebliğ edilmiş ise de 775 sayılı kanunun yürürlüğe girmesinden önce oldu-

ğu için 6118 sayılı kanuna göre inşa bedeli ödememiz icap ettiğinden adı geçen gecekonduların sökülme işi İmar İskân Bakanlığınca durdurulmuştur. Bu kere Dağ mahallesi mevzii İmar Plânındaki ikinci ilkokul yeri Maarif Müdürlüğüne teslim edilmiş olup, inşaatına başlanılmıştır.

Gereğince arsa bedellerinin ilk taksitleri Emlâk ve Kredi Bankasında bu maksat için açılan fon'a yatırılmış bulunmaktadır. Arsa tevzii muamelesinin sonuna kadar buna devam olunacaktır.

7 — 775 sayılı kanunun 17. maddesi gereğince doldurulması icap eden gecekondu beyannameleri örneğine göre bastırılarak gecekondu sahiplerine dağıtılmış olup, bugüne kadar 3000 adet beyanname makbuz karşılığı alınmıştır. Makbuz karşılığı alınan bu beyannameler kütük defterine kayıt edilerek yine Bakanlıkça gönderilen örneğe uygun şekilde yaptırılan kütük cetvellerine işlenmiş bulunmaktadır.

8 — İmar Plânında yollar, parklar, otoparklar, çarşı vs. gibi kaldırılmasından sonra iskân sahasında bulunan gecekondu oturanlar için Sosyal Meskenler inşası cihetine gidilmesi düşünülmektedir.

9 — Nihayet D.P.T. Plânlarının öngördüğü şekilde her yıl 500 adet «Kendi evini yapana 5000 T.L. kredi» açılırsa Şehrimizin halihazır gecekondu problemi 15 milyon sarfedilmek suretiyle 6 yılda halledilebilir.

10 — 775 sayılı son gecekondu kanunu hükümleri Erzurum'da da ele alınmış, Dağ mahallesi uygulama ve önleme bölgesinde bulunan 500 arsanın dağıtımını yerine getirilmiştir. Bu muamelelerin başlangıcında tatbikatla ilgili olanların tapulu veya tapusuz gayri menkullerinin bulunup bulunmadığı emniyet memurları vasıtasıyla takip edilmiş, tahkikat sonunda 250 vatandaşın arsaları verilerek Belediye ile aralarında yapılan sözleşmenin senetleri Noter huzurunda tanzim edilmiştir. Geriye kalan arsalar da aynı şekilde dağıtılacaktır.

Hülâsa 1966'nın ikinci yarısı memleketimizin başlıca gecekondu beldelerinde bir Bakanlıkla mahalli belediyeleri harekete geçmiş bulunuyorlar. Türkiye'nin başlıca dokuz gecekondu şehrinden biri olan Erzurum'da durumun neden ibaret bulunduğunu şimdi anlatacağız.

— .IV. —

GELİŞMİŞLİK VE GELİŞMEMİŞLİK DURUMU VE TATBİKATIN DEVAMI

II. Dünya Harbi sonrasının dünya ölçüsünde bir hadisesi sayılan Gecekondu Müessesesi gelişmemiş memleket ve ekonomiler için

daha da mühim ve hayatî bir problem teşkil etmiştir. Türkiye'nin de dahil olduğu Gelişmişlerde ayrıca bölgeler arası ahenksizlik, bir ikinci mesele olarak beliriyor. Bir incelemeye göre memleketimizin 9 büyük şehri arasında görülen Erzurum, diğer Vilâyetler gibi 1950 den sonra bu hadiseye sahne olmuştur. O ânlardan itibaren Erzurum Belediyesi ilgisini esirgememiş, Gecekondu ve iskânları ile meşgul olmak için Belediyeye bağlı bir büro vücuda getirilmiştir. 1950 - 1967 arasında Belediye'nin başında bulunanların her ân alâkalanmaları, bu sosyal dâva ile meşguliyetlerinin delil ve belirtmelerini bırakmışlardır. Meselâ 1964'de Devlet Merkezinde toplanan Belediye Reisleri toplantısına Erzurum Belediyesi adına sunulan rapor bunlardan biridir.

Anlaşıldığına göre Erzurum'a akın ve gecekonduculuk, 1950 - 1960 arasında en kesif ve hamleli devrini yaşamıştır. Bir rapora göre hadisenin başlamasından 1955'e kadar 1330, 1955'den 1960 sonuna kadar 812 barınak inşa edilmiştir. Bugün 3000 gecekondu mevcut olduğuna göre aradaki 850 sayısı 1960 - 1966 arası devrenin mahsulü olmalıdır ²¹.

Aynı rapora göre ilk gecekondu niyetlileri, Hazineye ait sahaları seçmişlerdir. Bu seçme, klavuzların önceden elde ettikleri malûmatla mümkün olmuş bulunmaktadır. Gerçekten 1950 - 1960 arasında yapılanların yalnız 65'i hususî eşhasa ait arazi üzerinde bulunuyor. 2150 gecekondu'nun 346'sı, kiraya verilmek üzere sakini olmayanlar tarafından «kondurulmuş» tur. Raporun tanzim tarihinde —ki 11.4.1961'dir— hiç bir müsaade ve tapu meselesi bahis mevzuu olmamış, herhangi bir Belediye parselasyonu yapılmamıştır. Bu şartlar altında ortaya çıkan 2150 gecekondu'da 12.063 nüfus barınmaktadır.

Bu son durum, gecekonduların artık İdare nazarında gecekondu telâkki edilmemesini gerektirebilir mi? Gecekondu hadisesinin zühurundan bir müddet sonra, bunların yıktırılması, yahut 1966'dan itibaren önleme bölgelerine naklolanması düşünülürken bir kısım gecekondu ilâveler eklenmesi, yahut bir nevi restorasyona tâbi tutulması, hattâ tamamiyle değiştirilmesi sâkinlerince arzu edildiği zaman müsaade edilmediği, müsaadesiz eklerin de yıktırıldığı malûmdur. İstanbul Belediyesi ile işbirliği yaparak İstanbul gecekondu-

21) 1961'de Erzurum Belediyesi Fen İşleri Kaleminden alınan malûmatı muhtevî rapor. (İçtimaiyat Enstitüsü'ndeki Erzurum Dosyası).

larını araştıran, Edebiyat Fakültesinde Sosyal Antropoloji dersleri veren bir ecnebi Profesör yazısında, haklı olarak şöyle diyor :

— «Zeytinburnu'ndaki ev sahiplerinden % 25'i araziyi esas sahiplerinden satın almışlardır. Böylelikle hem evlerinin, hem de ar-salarının sahibidirler. Buna rağmen evlerini düzeltmek için kanunî bir izin alamamakta, birçoğunun yapmak istediği gibi evlerini yıkıp yerine daha iyisini inşa edememektedirler. Bu demektir ki ellerindeki tapu, İstanbul'un diğer semtleri için muteber olan tapu ile aynı değerde olmayıp, gecekondu halkını bir nevi ikinci sınıf vatandaş haline getiren ikinci sınıf tapudur...»²².

Gerçekten bazı gecekondu semtlerinde bu durum mevcut ise de ortaya çıkan yasak kaidesinin yine halk menfaati ile alâkalı yönünü gözönüne almak daha doğru olsa gerektir. Zannımıza göre bahis konusu yasak başka bir sebebe dayanmaktadır. Nitekim 1966 bu yasağın sebebini aydınlatmaktadır. Tasfiye bölgesinde bulunan bir gecekondu için yapılacak düzeltme, güzelleştirme, yeniden inşa masrafları, acaba mahalline sarfedilecek midir? Bir taraftan âmme menfaatini, öte yandan ferdin menfaatini korumağa matûf bir yasak neticesinde alâkalı gecekondu sahipleri yeni önleme bölgelerine iskân edileceklerdir. Bu yüzden yasak karşısındaki gecekondu sakinini cemiyet için «ikinci sınıf vatandaş» saymak pek doğru değildir²³.

Erzurum Belediyesinin Gecekondu işi ile iştigali 1964 de ciddi bir takiple başlamış, şehirdeki meskenlerin % 35 inin gecekondu olması başta Belediye olmak üzere âmme müesseselerini meşgul etmiştir. Bunun için en büyük ve geniş bir G.K. semti olan Dağ Mahallesinin mevzî imar plânına ihtiyaç hasıl olmuş ve kısa bir zamanda İ. ve İ. B. delâletile İller Bankasına çizdirilmiştir. Önleme tatbikatı, şimdi bu plâna göre yapılmaktadır.

Son 775 Numaralı Gecekondu İslah, Tasfiye ve Önleme ile ilgili kanun Erzurum Belediyesince dikkatle takip edilmektedir. Bunun için her şeyden önce Belediye içinde Erzurum Gecekondu

22) Bk. C. W. Hart; Gecekondu Meselesi, «Cumhuriyet», 6.12.1965.

23) Prof. HART, buradaki «İkinci sınıf vatandaş sayılan gecekondu» fikrini 1964 senesinde toplanan Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti Seminerine verdiği raporda da ileri sürmüştü, seminer azaları «Türkiye'deki Gecekondu'luları Amerika'daki Zencilere benzetme» fikrine şiddetle itiraz etmişlerdir. Gecekondu müessesesi ile medeniyet arasında da münasebet kuran Prof. Hart'ın bu düşüncesini, Erzurum gecekondu sahipleri ile ele alan bir sosyolojik araştırmaya dikkati çekmek isteriz. Bk. A. Kurtkan: Şehirleşen Erzurum ve sosyal mobilite, 1964, Tortum Kalkınma Derneği neşriyatı, No. 5.

müstakil bir teşkilâta kavuşturulması düşünülmüş ve «Erzurum Belediyesi Gecekondu Bürosu Amirliği» kurulmuştur. Bu Büro'nun 1966 da gördüğü, görmeği tasarladığı işlerin başlıcaları şunlardır :

1 — 775 sayılı kanunun 17. maddesi gereğince alınan gecekondu beyannameleri gecekondu sahiplerine dağıtılmış olup 3000 beyanname makbuz karşılığı alınmıştır. Bu beyannameler kütük defterlerine kayıt ettirilerek örneğe uygun kütük cetvellerine işlenmiş bulunmaktadır.

15 — Dağ mahallesi meskûn kısmının parselasyonu yapılmış olup tatbikatına başlanmak için hazırlıklar yapılmaktadır.

En mühim gecekondu semti olan Dağ Mahallesi önleme bölgesinde bulunan 500 arsanın dağıtım muamelesi 775'in hükümlerine göre 1/8/1966 tarihinden itibaren muameleleri yürütülmektedir.

10/3/1966 da Erzurum'da zelzeleden hasar gören gecekonduardan tamire muhtaç 210 vatandaşın gecekonduasına tamir müsaadesi verilmiştir.

Yapılan arsa tevziatında 775 sayılı Gecekondu kanunu dahilinde arsa bedellerinin ilk taksitleri alınarak Türkiye Emlâk Bankasına bir fon teşkil edilmiştir.

Aynı kanunun 16. maddesince düzenlenen haritalar üzerinde Gecekondu islah ve tasfiye bölgesi ile listeler hazırlanmış olup 8.11. 1966 tarih ve 579 sayılı Belediye Encümeni kararı ile islah ve tasfiye bölgelerinin belirtilmesine başlanmıştır.

775 sayılı kanunun tatbikatına ait bu gibi muameleler İ. ve İ. B. Gecekondu Dairesince gönderilen Müfettiş tarafından takip edilmiştir.

Erzurum gecekondu semtleri, şehrin bütünü için bahis mevzuu olan ve Belediyeyi de işgal eden ana ve ara şehir yollarının, çok kısa yaz aylarının tozlu devresi dışında çok çamurlu durumu, bilhassa gecekondu mahallelerinde vatandaşa daha ziyade azap vermektedir. Erzurum Belediyesinin 1966 yılı raporunda bu hususa ait çalışmalar, Belediye ile İ. ve İ. B. arasındaki anlayışlı hareketin nisbî bir huzur veren müsbet neticelerine şu şekilde işaret olunmaktadır :

1 — Dağ mahallesi ana ve ara yolları yapımı için parke ve bordür taşı alınması 1966 senesinde (480.000.00) TL. keşif bedel üzerinden ihaleye çıkarılmış, % 14,50 tenzilat yapılarak müteahhite ihale olunmuştur.

2 — Dağ mahallesi ana ve ara yolları yapımı için alınan bordür ve parke taşı dizimi işi işçiliği (62.500.000) TL. yaptırılan ke-

şif bedel üzerinden ihaleye çıkarılmış, % 6 tenzilat yapılarak müteahhidine ihale olunmuş ve hizmete açılmıştır.

3 — Dağ mahallesi ana ve ara yolları yapımı için stabilize malzeme alımı işi (122.400.00) TL. keşif bedel üzerinden ihaleye çıkarılmış, % 1 tenzilatla ihale olunmuştur.

4 — Dağ mahallesi ana ve ara yollarına Bakanlıkça tahsis olunan (250.000.00) TL. dan 3.000 metre bordür taşının alımı (54.000.00) TL. keşif bedel üzerinden ihaleye çıkarılmış ve % 33,10 tenzilatla ihale edilmiştir.

5 — Dağ mahallesi ana ve ara yolları yapımı için (249.000) parketaşı alımı işi (99.600.00) TL. keşif bedel üzerinden ihaleye çıkarılmış, % 21,06 tenzilatla müteahhidine ihale olunmuştur.

6 — Dağ mahallesi ana ve ara yolları kanalizasyon büz yapımında kullanılmak üzere (2.300) metreküp kum alım işi (46.000.00) TL. keşif bedel üzerinden ihaleye çıkarılmış, keşif bedel üzerinden (7.475.00) TL. tenzilatla müteahhide verilmiştir.

7 — Dağ mahallesi ana ve ara yollarına 1967 senesinde tahsis olunan (750.000.00) TL. dan (16.933.34) M² parke kaplama (4.000) metre bordür taşı döşenmesi (600.000.00) TL. keşif bedel üzerinden yapılan ihale neticesinde % 35 tenzilatla ilgiliye verilmiştir.

Yol ve ara sokakların islahı yanında su, elektrik, kanalizasyon keşifleri birbirini takip ediyor. 1965, 1966 da yapılan bu iyileştirme ameliyeleri, İslah, Tasfiye ve Önleme ile alakalı 775 sayılı kanunun verdiği imkânlar sayesinde daha da artmıştır. Durumu müsait olan ve plânı yapılmış, 775 in tatbikatına kavuşan Dağ mahallesinden sonra ikinci önleme semti olarak Yanıkdere semti ele alınmış bulunmaktadır. Her iki islah bölgesi, geçirdikleri ve daha da geçirecekleri islah safhaları ile büsbütün başka bir manzara kazanmak üzeredir ²⁴.

Şimdiden bir isim değişikliği karşısındayız. Sefalet semti diye tanınan Dağ Mahallesiine «Aziziye», 1917 - 1918 de Ermeni vahşetine sahne olan Yanıkdere'ye de «Şehitler» adı verilmiştir ²⁵. Bu ikin-

24) Bk. 1966 yılı Erzurum Belediye Raporu, Sf. 24 - 25 (Teksir olan bu raporun şehrin diğer ana ve ara yolları için sarfedilen gayrete ait kısmı göz-önüne alınmamış, yalnız şehrin en mühim Gecekondu mahallesine ait yol işi ile kalmıştır. İhale edilen işlerin bir kısmı 1967 senesinde de devam etmektedir ve belki 1968 e devredilecek olanları da bulunacaktır.)

25) Erzurum'un 1918 de Ruslar'ca Ermenilere terkedildiği sırada Ermeni işkencesinin irtikâp edildiği Yanıkdere vahşeti hakkında bakınız: İş Mecmuası, 1942, Sayı 28; Kz. Bk. Zeki Başar : Ermenilerin Erzurum'da Yaptıkları, «Erzurum» V.S.D. yayını, 1968, Sf. 61.

ci semtin plânı ve önleme bölgesi olması ile alâkalı tatbikat 1968 başında ele alınacak, yol, su, elektrik ve kanalizasyon keşifleri yaptırılacaktır.

Erzurum Belediyesi Gecekondu Amirliği 1968 senesinin 775 sayılı kanunun tatbikatını kolaylaştırmak için şu iki nokta üzerinde durmaktadır. 1967 yılı Belediye Raporunda bu noktalar şu şekilde belirtiliyor :

1 — 775 sayılı kanunun 29. maddesi gereğince gecekonduların islah, tasfiye ve önlenmesi çalışmalarına Erzurum dahilindeki bütün âmme kuruluşlarına ellerindeki makina, işgücü ve bütçe imkânları ile katılmalarını temin etmek için Vilâyet makamı ile temasa geçilmiş, bu maksatla 1968 yılı ilk ayı içerisinde muhtelif kuruluşların müdürleri ile Valinin başkanlığında toplantı yapıp, vilâyet makamının muvafakatı alınmış ve çalışmalara başlanmıştır.

2 — Gecekondu kanunu uygulama yönetmeliğinin 34. maddesine göre gecekondu bölgesinde kendi evini yapana yardım yapılması hususunda 1967 yılı içerisinde belediye meclisine durum aksettirilmiş, yardım yapılacakların listesinin tanzimi ve aynı yardım miktarlarının tesbiti Meclis tarafından istenilmiş ise de, bu hususa ait istekler 1968 yılı içerisinde yerine getirilebilecektir²⁶.

Gecekondu meselesinin belediye'nin ve hükümetin dikkatini çektiği sırada 1964 de Erzurum Belediye Reisi seçilen Y. Müh. Nalbantoğlu Hilmi Bey, vazife müddetinin sona yaklaşması sırasında bir taraftan dört yıl boyunca beledi hizmetleri nasıl ifaya çalıştığını, öte taraftan yeniden seçildiği takdirde neleri yapmayı düşündüğünü şehir halkına anlatmak için neşrettiği bir broşürde önce 1964 - 1968 arasında gecekondu yönünde yapılanları hülâsa etmektedir. Bu hülâsada şöyle deniyor :

— Dağ mahallesinin ve diğer gecekondu semtlerinin yol, su kanalizasyon ve elektrik tertlerini gidereceğimi 1964 de vaadetmiştim. Yaptığım gayretler hepimizce görülmektedir. Ayrıca gecekonduların tapularını vereceğimi vaadetmiştim. Dağ mahallesinde oturan hemşehrilerimin 683 ünün tapu muameleleri yapılmaktadır. Gaziler mahallesinde arsa verilen 850 hemşehrilerin tapuları da iki ay içinde hazırlanıp kendilerine verilecektir. 1968 de seçildiğim tak-

26) Bk. Erzurum Belediyesi 1967 yıllık Raporu, Sf. 25. Dağ mahallesi (Aziziye), 1. ve 2. Şehitler ise 3. ve 4. Önleme bölgesi durumundadır. Parselleme ve halka dağıtma işi henüz bitmediğinden parseller ve yeni sahipleri olan «Konducular» hakkında sarîh bir rakam ancak ilerde, 1968 sonlarında ele geçilecektir.

dirde Aziziye mahallesinde 120 arsa ve Şehitlik mahallesinde de 600 arsa daha Ekim 1968 ayına kadar tevzi edilip tapuları verilecektir. Ayrıca Yukarı Hasanibasri, Tosya, Çırcır, Kumlu Dere v.s. gecekondu semtlerindeki gecekondu sakinlerine de 600 arsa dağıtılıp tapuları verilecektir. Diğer taraftan dar gelirli olup arsa isteyen vatandaşlarımıza 3. Önleme ve Uygulama bölgesinde 1500 kadar arsa daha tevzi olunacak, tapuları verilecektir. Kendi evini yapan hemşehrilerime 1967 yılında temin ettiğim 500,000 lira kredi ile 1968 yılı için temin ettiğim bir milyon lira kredi tevzi edileceği gibi gelecek yıllarda da bu krediler temin olunup dağıtılacaktır. Seçtiğim takdirde gecekondu semtlerinin hepsinin, su, yol, kanalizasyon ve elektrik işleri tamamlanıp bitirilecektir.»

Nalbantoğlu Hilmi Bey, Muhtıra'sının başka yerlerinde «Dağ Mahallesinde bir ilkokul yapıldığını» (Sf. 25), İ. ve İ. Bakanlığının yardımı ile «İki sosyal meskeni Kars Kapısında inşa ettirdiğini» (Sf. 26) de kaydediyor²⁷. Derin bir nefse güven duygusu ile yapılmış, düne ve yarına da ait olan bu beyanlar şüphesiz bugünkü Belediye Reisi kadar başında bulunduğu Belediye'ye de aittir ve ait de olmalıdır. Yapılmış hizmetler gibi yapılacak olanlar da Belediye'nin başına gelecek şahıslar tarafından şüphesiz Umumî bir Belde programı olarak gerçekleştirilecektir.

— .V. —

NETİCE

Türkiye gecekonduculuğunun bir köşesinde, İstanbulda araştırmalar yapan bir ecnebinin dediği gibi zamanımızın umumî bir sosyal *vak'a* ve *vak'a*'sı olan bu belirti —tâbir caizse bir anti-gecekonducu «yazar»ımızın düşündüğü şekilde— şehirlerin belediye sınırlarına köylerden akın eden «hırpanî»lerin önüne geçecek, onları geri çevirecek karakollar kurulamaz²⁸. Merkezî Hükümet bu akını şehirlerde iskân için hemen harekete geçemez. Şehirlerde mevcut meskenlerin kiralanması şu iki sebepten ötürü imkânsızdır :

27) Bk. Y. Müh. H. Nalbantoğlu'nun gördüğü ve va'dettiği hizmetler, 1968. Sf. 1 - 31.

28) I. Dünya Harbi sonu hâdisesi olan gecekondu hareketi ciddiyetle Türkiye Devleti ve Halk efkârını düşündürdüğü bir ânda R. C. Ulunay adlı bir yazar «Milliyet» Gazetesinde bu sıfatı kullanmıştı.

1 — Zira mevcut meskenler akın edenlerin sosyal tabakası için pahalıdır. Hükümetler ve Belediyeler kira ihtikârını önliyecek tedbir alsalar bile, şehrin normal sayılacak kira ölçüsüne de onlar ya-
naşmazlar;

2 — Akın edenlerin sınıf vaziyeti, netice olarak göçmenlerin mümkün olduğu kadar birarada bulunma arzusu şehrin şurasında, burasında bulunabilecek meskenlere dağınık surette yerleşmelerine imkân vermez. Ev sahiplerinin sosyal yaşayışları da böyle bir iskâna pek müsaade etmez. Bunun içindir ki II. Dünya harbinden sonra dünya hadisesi şeklini alan Gecekondu'lar hemen daima şehir kenarlarında, *Faubourg, Banlieu, kenar mahalle*..lerde teşekkül etmiştir.

Erzurum da, kendi ölçüsünde bu durumu gösteriyor. Madem ki şehre göç bir vak'a halinde ekseriya şehir otoritesinin haberi olmadan ortaya çıkmakta, arkasından *alelacele, usulsüz, dermeçatma* inşaat âdeta Fransada gecekondu için kullanılan tâbirile *mantar* gibi zuhur etmektedir, o hilde vaka'yı bir emr-i vaki olarak kabul etmek, bundan sonra mümkün düzeltme, iyileştirme yollarını, gecekondu sakinleri topluluğu ile elele vererek aramak gerekir. Nitekim 775 sayılı son Gecekondu Kanunu 1966 da bu zihniyetle tedvin edilmiş olup Erzurum'daki tatbikatı yukarıda gösterilmiş bulunmaktadır.

Diğer memleket köşeleri gibi Erzurumda da 1948 - 1968 arasındaki yirmi yıllık devrede belirtileri, değişmeleri görülen *Gecekondu* işi, son birkaç yılda müşahade edilen durgunluğunu muhafaza edecek midir? Başka bir ifade ile köyün itiş ve şehir cazibesi yeni bir dalga halinde kendisini gösterecek midir? Merkezî Hükümetin mahallî kolları ve Belediye, muhtemel yeni akınlara karşı ne gibi tedbirlere başvuruyorlar? Şehrin büyüme ve genişleme istikametinde yeni sahaların Belediyece şimdiden gözönüne alınması mümkün olmaz mı? Bu hususta hiç bir bilgi sahibi değiliz²⁹. Bölge Plânlamasını, D.P.T.ndan üç sene kadar önce, 1958 de üzerine alan İmar ve İskân Bakanlığı henüz Doğu'nun bir alt-Bölgesi olan Erzurum'u ele almamıştır. Yalnız böyle bir plâna başlangıç sayılacak bir araştırma yapılmış, şehrin 1965 de 106,000 olan nüfusu etrafında *projeksiyon* ve *tahmin* denenmiş, 20 yıl sonra, 1985 de 320,000 nüfuslu bir Erzu-

29) Burada sadece Belediyenin «Soğuk Çermik sahası» nı satın almak, parsellemek, «üç tip üzerine sosyal meskenler inşa ettirmek» hedefine yöneltilmiş bir iskân ön-projesinin bulunduğuna, İller Bankasından bu maksatla 5 milyon istendiğine işaret edelim. Fakat 1964 de tasarılanan bu projeden —24 dairesel bir sosyal mesken inşası dışında— sonraki yıllarda bahsedilmemiştir.

rum ihtimali üzerinde durulmuştur. Yalnız bu büyümenin endüstriyel gelişme ve istihdam şartlarında bu gelişmeyi karşılayacak bir düzene bağlılığı gözönünde tutulmuştur. Hattâ bu araştırma yarının 320,000 lik Erzurumunda 132,217 faal nüfus —ki bunun % leri bile inceden inceye hesap edilmiş, hizmet sektörüne % 61, endüstriye % 17, ziraate % 4, dağınık sahalara da % 18 düşüyor— bulunacağı hipotezine yer vermektedir. Şehirleşmenin zirailleşme ile aksi bir münasebet arzettiği, şehirleşen bir yerleşme yerinin gittikçe ziraat faaliyeti azalttığı ve nihayet yokettiği teorik bakımdan doğru ise de realite bunu pek tasdik etmiyor. Nitekim Erzurum şehirleşmesi, 1985 de ziraat faal nüfusun % 4 e ineceğini gösterecek yolda cereyan etmemektedir: «Bugün için Erzurum şehrinde ziraat ve imalat sanayii geniş yer kaplıyor. Sonra ticaret gelişme karakteri göstermektedir. Halen civar köy ve kasabalardan geniş ölçüde göçler olması, şehir çevresinde ziraatla uğraşan bir topluluk meydana getirmektedir. Her halde iskân siyaseyi yönünden Belediye kadar hususî sektörü, kiralık veya satılık ikramiye evleri inşası yolunda mahallî —ki bundan büyük Türkiye Bankalarının Erzurumdaki Şubeleri kasdolunuyor— bankacılık, nihayet ümit verici bir anonim şirket teşebbüsünü de hesaba katmaktadır»³⁰. Fakat, reel hayat bu gibi ideal'lere cevap vermeğe hiç yanaşmıyor. Doğu halkının mevduatını kabul eden mahallî banka şubelerinin zikri geçen «Erzurum Yapı Anonim Ortaklığı» na ortak olmaları lüzumuna ehemmiyetle işaret edilmekte ise de böyle bir sosyal davranış, Şube - Bankaların değil, Ankara veya İstanbuldaki umumî merkezlerinin işidir³¹. Bu Merkezler ise yalnız kendi mevcutlarını değil, gelişmemiş bölgeler halkının mevduatlarını da gelişmiş bölgelerin ticarî kredi fonlarına aktarmakta, ucuz kiralık veya satılık ikramiye katları inşaatını geniş ölçüde mevduatı aktardıkları mıntikalarda ele almaktadırlar. Varlıklı kişilerin ferdi şekilde mesken politikasına yardımcı inşaata girişmeleri, bilhassa şehre akını karşılayabilecek ucuz ev ve kat düşünmeleri ise sadece aldatıcı bir bekleyişten ibaret kalacaktır. Öteyandan yalnız gelişmişlerde değil, gelişmişlerin çok gelişmiş, daha az gelişmiş bölgeleri arasındaki sermaye hareketini gelişmemiş, az gelişmiş bölge ve alt-bölgeler aleyhine olduğu, müdahalesiz bir kapitalizmin tabii ica-

30) Bk. Erzurum Şehri, Sf. 92.

31) Bk. A. S. Gemalmaz : Erzurum Yapı Anonim Ortaklığı kurulurken, «Anadolu» Gazetesi, Erzurum, 3-2-1966.

bidır³². Doğu'nun «orta» dan yukarı bir sınıf ve tabaka mensubu olan zümrelerinin, hattâ emekli olmuş Devlet memurlarının birdüziye Doğu şehirlerinden Batı'ya ve Marmara'ya doğru «firar» ları son çeyrek asrın her ân görülen, görülmekte olan hadiseleri arasında değil midir? Bütün mesele gerek sermayenin, gerek kişilerin «firar» ını önliye bilme, ayrıca «firar» etmiş olanları mümkün ise yerlerine iade etme, gelişmiş bölgelerden sermayenin ve teşebbüs gücünü bu tarafa aktarabilme.. de toplanmaktadır.

kezce desteklenme ihtiyacında olduğuna göre Doğu için Devlet, ke-
Gecekondu şehirlerimizin daha çok gecekondu olacakları günleri düşünmek mecburiyetinde olan Hükümet ve Belediye adamlarımız memleket haritası üzerinde sanayileşme hareketlerini bir yönden dikkatle takip etmelidirler. Bu yön şudur: Plânlı ekonomi devrine girdiğimiz bir devrede Devlet sektörü belki bir müddet için tamamen, hususî sektör de kısmen gelişmemiş bölgelerin gecekondu şehirlerine çevrilmelidir. Bir muharrir bu hususa işaret ederek Doğu dışında bir vilâyeti ele alıyor ve şöyle diyor: «Gecekonduların çoğalmaları sebebi ve neticesine misal olarak ele alacağımız meselelerden biri de İstanbul, Ankara, İzmir vs. gibi turizm ve kültür merkezi sayılan şehirlerinde kurulmasını tercih eden iş adamlarımızın kurduğu fabrikaları Devlet Kalkınma plânları eliyle, meselâ Kastamonu gibi arazisi dar, toprağı verimsiz, devamlı işçi ihraç eden vilâyetlerde iş sahası açmaları teşvik edilmeli, iş adamlarımız da oraların kalkınmasını düşünerek faaliyet göstermelidir³³». Türkiyenin gelişmiş ve gelişmemiş bölgelerinin keskin çizgilerle birbirinden ayrılmadıkları, gelişmemişliğin Doğu dışında da belirtileri bulunduğunu düşündüğümüz için Kastamonunun yatırım ihtiyacını kabul edebiliriz. Fakat Erzurum'u veya 19 Doğu Vilâyetinden herhangi birini Kastamonu yanında, hattâ önünde zikretmek daha yerinde olacaktır. Mesele Devlet sektörü ile hususî sektörün ahenkli ve adil bir şekilde memleket sathına yayılması siyasetinde toplanmaktadır.

Hülâsa Erzurum'un gecekondu meselesi, iktisadî kalkınmanın bütünü içinde bahis mevzuu olduğu gibi, bizi Devletle Belediye karşısına da çıkarıyor. Doğu Belediyelerinin malî durumları daima kelimenin tam mânası ile Devlet - Babaya dayanmak mecburiyetindedir.

32) Bu «tabii hal ve icap» hakkında daha fazla malumat «Kooperasyon Sosyolojisi» isimli eserimizin son VI. Faslında bulunmaktadır. Bk. Doğu Kalkınması, 1967, İstanbul Üniversitesi yayını, Sf. 417 - 493.

33) Bk. Z. Altuncan : Gecekondu problemi, «Y. İ.» gazetesi, İstanbul, 4-6-1966.

Bu mecburiyet ve mükellefiyet, Doğu şehirlerine akan kasaba ve köylü zümrelerinin göç yerlerinde insan haysiyetini ve vatandaşın basit refahını incitmiyecek şekilde iskânı dâvasına en ön safta bağlanmalıdır. Bu bağliğin gerektireceği yatırım, ancak muvakkat bir zaman için Devlete yük olabilir. Zira belli bir müddet sonunda sosyal mesken borçlarının ödenmesi, beşerî haysiyeti ve nisbî refahı düşünmüş, eli tutulmuş vatandaşı, istihdam şartları da temin edilmiş bir çevrede gerçekten «şehirlileştirecek», «kalabalık» in bir pasif unsur olmaktan kurtarıp beldeye «yedirecek» tir. Her şeyin fevkinde bu kaygı, Devletle Doğu, bilhassa Devlet'in temellerinin atıldığı, «Türkistan-ı Kebîr» den «Türkistan-ı Sagîr» e gelen yolun bekçiliğini yapan serhat şehri ve çevresi arasında mevcut zımnî bir Mukavele'nin ilk şartında da gizli bulunmaktadır. Bunun için Doğu Vilâyetlerinin senatör ve mebusları, «nisyan ile malûl» olması muhtemel Devlet üzerinde bir tazyik zümresi teşkil etmelidir.

Anlaşıyor ki Devlet önce halkın kendi içinden çıkan Devlet'ine kendisinin verdiği isimle *Devlet - Baba*, sonra bu Devlet'in desteklediği Belediye'nin alâkası olmaksızın gecekondu şehirler problemi halledilemeyecektir. Doğu bahis konusu olduğu zaman bu destek daha sistemli ve uzun zaman için kullanılmalıdır. D.P.T. nin II. Plânının ilk yıl programının, bu noktaya ehemmiyetle parmak basması ümit vericidir. Gerek bugün gecekondu olan şehirlerimiz, gerek yarın bunların sayılarına katılacak şehirler, kapitalistlerimizin «kokusunu aldıkları şehir kenarı arsaları» nı sosyal endişe ile ellerinden «kaptırmamak» a gayret etmelidirler. Zikrettiğimiz 1968 programındaki «Arsa Ofisi» projesi, bir taraftan her nasılsa Belediyelerimizin gafletinden faydalanarak ele geçirilmiş ve fakat şeytanî makساتlarla boş bekletilen arsaları «ek vergilerle önleme» tedbiri üzerinde dururken şu mülâhazada bulunmaktadır: «Altyapısı kamu tarafından yapılacak ve sınırlı kredi imkânları ile desteklenecek yeni ikamet bölgeleri yaratılması gayesiyle şehirleşmenin *odak* noktaları olan bölge büyüme merkezleri için, belediye imkânlarının kamu kaynakları ile desteklenmesi yoluna gidilecek... İmar plânlarının parselâsyon esasları, toplu mesken ve halk meskeni uygulamalarına imkân verecek hale getirilecektir»³⁴.

34) Bk. II. Plân'ın İlk yılı Programı D.P.T., 1968, Sf. 176 (Buradaki Odak acaba ne demek?!).

Ancak bu ve buna benzer bir sosyal mesken politikası sayesinde şehirci, sosyolog, iktisatçı ve ahlâkçıların şikâyet ettikleri «Şehirler içinde şehir yapısına *karışmamış, Şehirleşmeyi anarsik bir «yığın» ve «yığınlaşma - Agglomération» haline getiren vetire»* değişecek, şehirleşme ve onun içinde de şehirlileşme ameliyeleri gerçekleşme yoluna girmiş olacak, bir ânın lisanî yaratışı olan «Gecekondu» kelime ve realitesi de böylece tarihî bir hatıra olmağa başlayacaktır³⁵.

35) Yığın olmanın bir başka ifadesi olan şehirleşme ile gerçek şehirleşme'yi sarih surette belirten şehirleşme yukarıda bahsi geçen İstanbul Milletlerarası Şehirleşme Seminerine verdiğimiz bir raporda izah edilmiş, şehirleşme ile şehirlileşme arasında bir ayırma yapmak zarureti üzerinde durulmuştur. Bk. Characteristics of the Urbanisation Movement in Turkey, 1958, Unpublished working paper N. 3, presented to the İstanbul's Seminar on Urbanisation of I S A. Bu rapordan başka Prof. Ö. Celâl Sarc'ın «Urbanisation in Turkey», Prof. Besim Darkot'un «Le recensement de l'année 1955 en Turquie, envisagé du point de vue de l'Urbanisation» konulu raporları da aynı Seminer'de tebliğ ve müzakere edilmiştir. (Gerek bunlar, gerek Seminerin König (B. Almanya), Rosenmayer (Avusturya), Lukiç (Yugoslavya), Talmon - Garber (İsrail)..... gibi âzalarının çeşitli şehirleşme meseleleri ile ilgili tebliğleri okunmuş olan bu mühim ilmi toplantının bütün raporları Londra'da I S A, İstanbul'da I. ve İ. E. arşivlerinde bulunuyor).